

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1936

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ

Pierre - Maxime Schuhl: Essai sur la formation de la pensée grecque. — (Παρίσιοι, ἔκδ. Alcan 1934).

Πῶς διεμορφώθη ἡ ἑλληνικὴ σκέψις· αὐτὸ εἶνε τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου, τοῦ ὁποίου τὸ ἐνδιαφέρον δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας εἶνε προφανές. Ὅπως λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἡ ἰδέα, τὴν ὁποίαν εἶχε σχηματίσει ὁ κόσμος περὶ ἀρχαίας Ἑλλάδος ἦτο ἰδέα ἐντελῶς συμβατικῆ, καὶ συνεπῶς ἐσφαλμένη. Ἐφαντάζοντο, δηλαδὴ, ὅτι εἰς τὸν κόσμον ἐκείνον ὅλα ἦσαν ἀρμονικά, ὅλα φωτεινά, ὅτι ἦτο ὁ τόπος τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς ὠραιότητος. Μόλις περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἐξετάζωνται τὰ σκοτεινότερα μέρη τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο συνετέλεσε πολὺ ὁ F. Nietzsche διὰ τοῦ συγγράμματός του «Αἱ ἀπαρχαὶ τῆς τραγωδίας». Ὁ Nietzsche ἔδειξε ὅτι τὸ ἀπολλωνικὸν καὶ τὸ διονυσιακὸν στοιχεῖον εὐρίσκονται καὶ τὰ δύο, παρὰ τὴν ἀντίθεσίν των, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν. Μετὰ τοῦτον αἱ μελέται τοῦ F. Ravaisson, Fustel de Coulanges, Erwin Rohde κλπ. ἰδίᾳ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν καὶ εἰς τὰς σχετικὰς τελετουργίας, τὰς ὁποίας τινὲς ἔσχον τὴν εὐτυχὴ ἔμπνευσιν νὰ παραβάλλουν καὶ πρὸς τὰς ἀναλόγους τελετουργίας τῶν πρωτογονίων φυλῶν, ἐπεδεδαίωσαν, συμπληρώσασαι αὐτήν, τὴν ἀποψιν τοῦ Nietzsche. Τὸ συμπέρασμα εἶνε ὅτι δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται πλέον νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν ἐμφανιζομένην ὑπὸ τὴν τελείαν αὐτῆς μορφήν οἰκην Ἀφροδίτης ἀναδυομένης, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὅτι εἶνε προῖόν μιᾶς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία περιέλαβεν ἐν ἑαυτῇ διάφορα στοιχεῖα, τόσον ἀπὸ τὰ διάφορα τμήματα ποὺ ἀπετέλεσαν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὅσον καὶ ἀπὸ τὸν περιβάλλοντα τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν ξένον κόσμον.

Αἱ ἐπιδράσεις αὐταὶ τῶν παλαιοτέρων ἐποχῶν ὡς καὶ τοῦ ἔξω τῆς Ἑλλάδος κόσμου γίνονται καταφανεῖς ἰδίως εἰς τὰ θρησκευτικῆς φύσεως ἔθιμα (λατρεία, θεοί). Τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Schuhl εἶνε ἀκριβῶς τὸ ὅτι προσπαθεῖ νὰ δείξῃ τὴν προέλευσιν καὶ καταγωγὴν αὐτῶν μέχρι τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἔργον τοῦ δὲν προτίθεται νὰ ἀναπτύξῃ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ μόνον νὰ δείξῃ τὰ ξένα ἢ παλαιότερα στοιχεῖα ποὺ περιελάμβανε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν προχωρεῖ πέραν τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων χωρὶς καὶ νὰ περιέχῃ καὶ λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν διαφόρων φιλοσο-

φικῶν συστημάτων. Πάντως προϋποθέτει λεπτομερῆ γνώσιν αὐτῶν καὶ ἐν γένει εὐρεῖαν μὲν μορφῶσιν.

Ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ πάντα δὲν ἦσαν «κάλλος καὶ ἁρμονία» μᾶς εἶνε εὐκόλον νὰ συμπεράνωμεν ἀπὸ ἓνα ἀπλούστατον συλλογισμόν. Καμμία ἀνθρώπινη φυλὴ ἢ ἐθνότης δὲν ἦλθεν οὕτως εἰπεῖν εἰς τὸν κόσμον οὔτε ἀμιγῆς οὔτε πεπολιτισμένη. Κάποτε θὰ ὑπῆρξε βάρβαρος, ἀπολίτιστος καὶ πρωτόγονος. Πρῶτα δὲ συναισθήματα καὶ τίς σκέψεις ἀπασχολοῦν τοὺς πρωτογόνους, εἴμεθα σήμερον εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν κάλλιστα ἀπὸ τὰς σχετικὰς περιγραφὰς πολλῶν λογίων (ἴδε ἰδιαίτερος τὰ συγγράμματα τοῦ κ. L. Levy Bruhl ἐν Ἀρχ. Φιλοσοφ. ἔτος Γ' σελ. 201, ἔτος Δ' σελ. 108). Οἱ διάφοροι λαοί, οἱ ὅποιοι κατήχησαν τὴν Ἑλλάδα: Πελασγοὶ (καὶ οἱ πρὸ τούτων), Ἀχαιοί, Δωριεῖς καὶ αἱ λοιπαὶ ἑλληνικαὶ φυλαί, ἀσφαλῶς θὰ διετήρησαν τὰ λείψανα τῶν παλαιότερων των καταστάσεων· τὰ λείψανα δὲ αὐτὰ θὰ ἐξεδηλοῦντο φυσικώτατα εἰς τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας καὶ τὰ ἔθιμά των καθὼς καὶ εἰς τὰς διαφόρους τελετουργίας των. Ἐπίσης φυσικόν εἶνε νὰ μὴ ἔζησαν ἀπομεμονωμένοι, ἀλλὰ νὰ ὑπέστησαν τὰς ἐπιρροὰς τῶν πέριξ λαῶν καὶ ἰδίᾳ ὅταν πέριξ αὐτῶν ὑφίσταντο σοβαροὶ πολιτισμοί.

Δύο εἰδῶν εἶνε αἱ πηγαὶ τῆς παρούσης μελέτης: τὰ ἐπιζήσαντα ἔθιμα κτλ. καὶ ἀναλογίαι ἀφ' ἑνός, τὰ μνημεῖα ἀφ' ἑτέρου: αἱ δύο πηγαὶ συμπληροῦνται ἀμοιβαίως. Τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἠῶρυναν πολὺ τὸν ὀρίζοντα τῶν γνώσεών μας καὶ μετετόπισαν πρὸς τὰ ὀπίσω τὰς ἀπαρχὰς τοῦ πολιτισμοῦ μας. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν Μυκηνηῶν ἔφεραν εἰς φῶς τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἀχαιῶν τοῦ Ὀμήρου καὶ ἐνομιζέτο ὅτι πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτῶν ἡ Ἑλλάς ἦτο βυθισμένη εἰς τὴν βαρβαρότητα. Αἱ ἀνασκαφαὶ ὅμως τῆς Κρήτης συνέδεσαν τὸν πολιτισμὸν τῶν Μυκηνηῶν πρὸς τὸν κρητικὸν ἢ μυνωϊκὸν τοιοῦτον, ὁ ὅποιος ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἔτους 3000 π. Χ. ὅπως τοῦτο ἐξελέγχεται ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸν αἰγυπτιακὸν πολιτισμὸν. Εἶνε ἄρα πολὺ φυσικόν, αἱ παραδόσεις τῶν διαφόρων λαῶν νὰ ἀνεμίχθησαν καὶ νὰ εὐρίσκωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἴχνη ἀναφερόμενα εἰς προϊστορικὰς ἐποχὰς τὸσον τῆς Ἑλλάδος ὅσον καὶ τῶν ξένων λαῶν με ποικιλοῦσας ἐκάστοτε ἐπιδράσεις (οὕτω ἐξηγεῖται ἐπὶ παραδείγματι τὸ μυστικιστικὸν ρεῦμα ποὺ ἀνεπτύχθη ἀπὸ τοῦ 8ου μέχρι τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος). Ὅταν λοιπὸν κοινόν τι χαρακτηριστικὸν συναντᾶται εἰς τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ π. χ. τῶν Περσῶν ἢ τῶν Ἰνδῶν εἶνε λογικὸν νὰ θεωρήσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἐθίμων, τὰ ὅποια οἱ κατακτηταὶ Ἰνδογερμανοὶ παρέλαβον ἀπὸ τοὺς κατακτηθέντας λαοὺς, καὶ τὰ ὅποια ἐπέζησαν. Ἐν τοιοῦτον ἔθιμον, τὸ πλεόν χαρακτηριστικὸν ἴσως, κοινόν εἰς πολλοὺς λαοὺς, εἶνε ἡ λατρεία μίας θεᾶς-μητρὸς. Τὴν θεὰν αὐτὴν, τὴν ὁποίαν ἐπανευρίσκομεν εἰς τὴν Κρήτην, εἶχον παραδεχθῆ καὶ οἱ Χεταῖοι· ἐκ τῶν πλακῶν αἱ ὁποῖαι ἀνευρέθησαν εἰς τὸ Μπογάζκιοὶ καὶ ἀνεγνώσθησαν,

οὗτοι θὰ εὐρίσκοντο εἰς σχέσεις πρὸς ἡγεμόνας, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα φαίνονται ὡς ἐλληνικά π. χ. Akhiyana=Ἀχαιοὶ κλπ.

Οἱ Χεταῖοι εἶχον ὡς θρησκευτικὴν γλῶσσαν τὴν σουμερικὴν, τῆς ὁποίας στοιχεῖα εὐρίσκονται εἰς τὴν θρησκείαν τῶν Ἑτρούσκων, ἢ ὁποία παρσυιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν θρησκείαν τῆς προ-ελληνικῆς Κρήτης. Οἱ Χεταῖοι ἀπετέλεσαν οὕτω ἓνα σημαντικὸν κρίκον εἰς μίαν ἄλυσον, διὰ τῆς ὁποίας ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὠρισμένα στοιχεῖα τῶν παλαιῶν πολιτισμῶν. Εἰς τὸν Ὅμηρον γίνεται πολλαχῶς καταφανὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Αἱ μελέται ἐν σχέσει πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς γραφῆς φέρουν εἰς ἀνάλογα συμπεράσματα.

§ 2. Ἔθιμα καὶ τελετουργίαι. Ἡ ἐορτὴ τῶν Ἀνθεστηρίων εἶνε ἐν παράδειγμα τὸ ὅποιον μᾶς δεικνύει ὅτι τὴν ζωὴν τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων ἐτάρασεν τὸ συναίσθημα καὶ ἡ ἰδέα τῆς ὑπάρξεως μυστικῶν καὶ φοβερῶν δυνάμεων ἐνεργουσῶν διαρκῶς περίξ τῶν ἀνθρώπων· εἶνε αἱ αὐταὶ σκοτειναί, μυστικαὶ καὶ φοβεραὶ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι παίζουσι τὸν σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ζωὴν τῶν πρωτογόνων φυλῶν, καὶ τὰς ὁποίας διαδύομεν καὶ εἰς τὰ πλεῖστα ἔθιμα καὶ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων. Ἡ ἱστορία τῶν ἀνθεστηρίων εἶνε ἀφιερωμένη εἰς τὸν Διόνυσον ἀλλ' ἔχει παλαιὰν προέλευσιν. Ἡ πρώτη ἡμέρα ἐκαλεῖτο «ἀποφράς», ἡ δευτέρα «μιαρὰ» τὴν δὲ τρίτην τὸ ἑσπέρας ἐπαναλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν ἐορταζόντων αἱ λέξεις «θύραζε κῆρες, οὐκετ' Ἀνθεστήρια». Ἐθεωρεῖτο ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας αἱ ψυχαὶ ἢ μᾶλλον τὰ ἀκάθαρτα (καὶ κακοποιὰ) πνεύματα περιήρχοντο τὴν πόλιν (ἐξ οὗ καὶ ὁ φόβος ἀπὸ τῆν μόλυνσιν) καὶ μόλις εἰς τὸ τέλος τῆς τρίτης ἡμέρας ἔφευγον. Διὰ τοὺς «Κῆρες» ὁμιλοῦν οἱ παλαιότεροι ποιηταὶ καθὼς καὶ ὁ Πλάτων εἰς τοὺς Νόμους (937 D).

Ὁρισμέναί πράξεις ἢ ἐγκλήματα θέτουν εἰς κίνησιν φοβερὰς δυνάμεις· αἱ πράξεις αὐταὶ ἀποτελοῦν μύασμα ἄσχετον πρὸς οἵανδήποτε ἠθικὴν· τὸ μύασμα εἶνε πρᾶγμα, οὕτως εἶπεῖν, ἐξωτερικόν, πρὸς καθιστᾶ μυστῆρον τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀπαιτεῖ ὠρισμένας πράξεις καὶ ἐνεργείας καθαρμῶν· τοιαύτας εὐρίσκομεν πολλάς εἰς τὸν Ὅμηρον ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ ἄνθρωπος, πρὸς ἐθεωρήθη νεκρὸς, ἀλλὰ δὲν ἦτο, ἦλθε καὶ αὐτὸς εἰς ἐπαφήν μετὰ τὰς φυσικὰς δυνάμεις καὶ δὲν θέλουν οἱ ζῶντες νὰ τὸν πλησιάσουν. Ὁμοίως εἶνε ἀνίκανοι νὰ ἀναπληρώσουν ὠρισμένας τελετουργίας ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων ἀπέθανον οἱ γονεῖς διότι καὶ αὐτοὶ, ἐμμέσως, ἦλθον εἰς ἐπαφήν μετὰ τὰς σκοτεινάς δυνάμεις. Καὶ ἀντικείμενα ἀκόμη εἶνε δυνατόν νὰ μολυνθοῦν καθ' ὅμοιον τρόπον, ὅπως μία πέτρα, ἢ ὁποία ἐγένετο ἀφορμὴ θανάτου ἐνὸς ἀνθρώπου· οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἐδίκαζον καὶ τὴν ἐξώριζον. Ὁμοίως ὁ διαπράξας ἀκουσίως τοῦ φόνου εἶνε μεμολυσμένος καὶ ἡ μόλυνσις αὐτῆ εἶνε μεταδοτικὴ. Ὁ μυστῆρος ἄνθρωπος ἢ τὸ μεμολυσμένον ἀντικείμενον πρέπει νὰ καταστραφῆ ἀντελῶς. Τὸ μόλυσμα ὁμῶς εἶνε καὶ κληρονομικόν (ἢ κατάρα τῶν ἀτρειδῶν εἶνε συνέπεια τῶν ἐγκλημάτων τοῦ

Γαντάλου και τῶν υἱῶν τοῦ Πέλοπος). Ὁ οὕτως εἰπεῖν ὑλικός, ἐξωτερικός χαρακτήρ τοῦ μυάσματος καταφαίνεται ἐκ τῶν πράξεων ποῦ τελοῦνται πρὸς ἐξωρκισμόν και ἀπομάκρυσιν αὐτοῦ («ἀποπομπή, ἀποτροπή, σφάγια»): οὕτω τὸ «Διὸς κήδιον», τὸ ὁποῖον περιεφέρετο και ἀπερρόφα τὸ μόλυσμα κλπ., αἱ λειτανίαι, οἱ διάφοροι καθαρμοὶ ποῦ ἐκτελοῦν οἱ «δεισιδαίμονες». Πλὴν τῶν ἐνεργειῶν πρὸς ἀποτροπήν τῶν κακῶν δυνάμεων ἔχομεν ἐκείνας διὰ τῶν ὁποίων κατευθύνουν τὰς δυνάμεις αὐτὰς εἰς τὸν ἀντίπαλον· τοιαῦται εἶνε αἱ «ἄραϊ», αἱ κατάραι. Ὁ Πλούταρχος περιγράφει τοιαύτας ἄρας. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκουν αἱ μαγεῖαι τῆ βροθηεία «κηρίνων μιμημάτων», καθὼς και τὸ λεγόμενον κάρφωμα, ἢ ἀντιστρόφως αἱ περιποιήσεις εἰς κήρινα ὁμοιώματα διὰ νὰ κατευνασθῆ τὸ πνεῦμα ἀποθανόντος συγγενοῦς, ἐπίσης και κάθε μαγικὴ ἐνέργεια διὰ νὰ βρέξῃ κλπ. ἢ αἱ γεωργικαὶ μαγεῖαι. Ἔλος ἢ «ἄρα πολιτικὴ» ἢ ὁποία ἀποτελεῖ μίαν κύρωσιν τῶν ἐπιταγῶν τῆς πολιτείας. Ὁμοίας φύσεως εἶνε και ἡ μαντεία διότι εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅπως και εἰς τοὺς πρωτογόνους, τὸ νὰ προῖδῃ κανεὶς τὸ μέλλον προὑποθέτει και ὅτι εἶνε εἰς θέσιν νὰ τὸ διαμορφώσῃ, νὰ τὸ ἐπηρεάσῃ. Οἱ οἰωνοὶ θεωροῦνται ὡς σημεῖα ἀλλὰ και ὡς αἰτίαι τῶν συμβαινόντων. Οἱ μάντιες ἔχουν και δύναμιν θεραπευτικὴν. Διὰ τῆς δοκιμασίας (ordalie) ἐπιζητεῖται αὐτὴ αὐτὴ ἢ δρᾶσις, ἐνέργεια και ἀπόφασις τῶν μυστικῶν δυνάμεων. Τῆς δοκιμασίας αὐτῆς μία μορφή εἶνε ὁ ὄρκος, ὁ ὁποῖος μετέχει τῆς δοκιμασίας και τῆς ἄρας, και ἐπαιξε σημαντικὸν ρόλον εἰς τὰς δημοκρατίας, διότι ἀποτελεῖ τὸν μεταξὺ τῶν πολιτῶν δεσμόν. Ὁ ὄρκος ὅμως δένει ἐπίσης και τοὺς θεοὺς. Ἄλλη μορφή εἶνε ἡ μαντικὴ μέ, ὡς ἐξέλιξιν τῆς, τὴν διὰ τοῦ κλήρου ἀνάδειξιν ἀρχόντων, ἱερέων κτλ. Ὁ θεσμὸς οὗτος ἦτο μία ἐκ τῶν θάσεων τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας και τῶν δημοκρατιῶν ἐν γένει· ὁ κλήρος εἶνε και μία ἐκδήλωσις τοῦ πεπρωμένου, ἢ ὁποία εἶνε και ὁ φραγμὸς ὁ ἀνυπέρβλητος τόσον διὰ τὴν μαγεῖαν ὄσον και διὰ τὴν αὐθαιρεσίαν.

Παρ' ὅλον ὅτι ἡ μαντεία καταλαμβάνει τόσον μεγάλο μέρος εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων και θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, τὸ ἀξιοθαύμαστον, λέγει ὁ συγγραφεὺς, εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀπαρχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐγκεῖται εἰς τὴν βεβίωσιν τῆς ταχύτητος και τοῦ πλούτου μὲ τὰ ὁποῖα ἐπραγματοποιήθη ἢ ἐξέλιξις του κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλους λαοὺς· ἢ Ἑλλὰς μᾶς δεικνύει πῶς διασπᾶται ὁ κύκλος αὐτὸς ἐντὸς τοῦ ὁποίου τόσον συχνὰ ἢ ἀνθρωπότης κρατεῖται αἰχμάλωτος.

Τὰ ὄνειρα εἶνε ἓνα ἄλλο μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἐρχόμεθα εἰς ἐπαφήν εἴτε μὲ τοὺς ἀποθανόντας εἴτε μὲ τὰς ἀνωτέρας δυνάμεις· ὁ κόσμος τῶν ὀνείρων ἐθεωρεῖτο ὡς μία συνέχεια τοῦ κόσμου τῆς ἐγρηγόρευσης.

§ 3. Ὁ συγγραφεὺς ἐρευνᾷ κατόπιν πῶς ἐνεφανίσθησαν οἱ θεοὶ και ποῖα εἶνε ἡ ἀπαρχὴ των. Ἐξετάζονται λοιπὸν ἢ ἐξέλιξις τῆς θρησκείας μέχρι τοῦ Ὁμήρου και ἰδιαιτέρως ποῖα εἶνε ἡ συμβολὴ 1) τῶν παλαί-

ιάτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, 2) τῶν Κρητῶν καὶ 3) τῶν ἀρχαίων κατακτητῶν.

Οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀμήρου ὡς νέους καὶ τὴν βασιλείαν αὐτῶν ὡς νεοπαγῆ. Ὡς χρυσοῦς αἰὼν ἐθεωρεῖτο ἡ ἐποχὴ τοῦ Κρόνου πρὸ αὐτοῦ δὲ ἔχομεν τὴν βασιλείαν τοῦ Οὐρανοῦ. Αἱ παραδόσεις ὅμως ποὺ μᾶς περιήλθον διὰ τὰς ἐποχὰς αὐτὰς εἶνε πλήρεις ἀπὸ τρόμου, φόβου καὶ γίνεται λόγος σχεδὸν μόνον περὶ αἵματος καὶ φόβων. Μεταξὺ τῶν μύθων αὐτῶν καὶ τῶν μύθων τῆς Πολυνησίας ὑπάρχει μεγίστη ἀναλογία. Ἡ ἐκδηλουμένη νοστροπία εἶνε ἡ τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων. Εἰς ποίους ἔμως κατοίκους ἀνήκον αἱ παραδόσεις αὐταί;

Τί ἦσαν οἱ Πελασγοὶ καὶ οἱ Κάρες; κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λαεὶ βάρβαροι. Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῶν δὲν ἦτο σπουδαῖος. Αἱ μεταμορφώσεις εἰς ζῶα, γνωσταὶ εἰς τοὺς πρωτογόνους τῆς Πολυνησίας, καὶ ἡ λατρεία τῶν ἀερολίθων, ἡ τὰ ἀνευρεθέντα γυναικεῖα εἰδῶλα εἰς τὰς νήσους τοῦ ἀρχιπελάγους, ὅλα αὐτὰ μᾶς δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι οἱ παλαιότεροι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καὶ ἂν δὲν ἦσαν πρωτόγονοι διετήρουν ὅμως πολλὰς παραδόσεις ὁμοίας πρὸς τὰς τῶν πρωτογόνων.

α) Θεοί. Εἰς τὴν κρητικὴν θρησκείαν δεσπόζουσαν θέσιν καταλαμβάνουν οἱ γυναικεῖαι μορφαὶ θεῶν ὑπάρχουν πολλοὶ τύποι, ἀλλ' ἴσως πρόκειται περὶ μιᾶς καὶ μόνης θεᾶς ποὺ ἐκδηλοῦται ὑπὸ διαφόρους μορφάς. Ἐὰ παλαιότερα εἰδῶλα ὁμοιάζουν πρὸς τὰ χονδροειδῆ τοιαῦτα τῆς παλαιολιθικῆς καὶ νεολιθικῆς ἐποχῆς τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς. Ἡ θεὰ-μήτηρ (κατὰ τὸν κ. Evans) εἶνε στενὰ συνδεδεμένη πρὸς δύο ἐμβλήματα: τὰ πτηνὰ καὶ τὸν ὄφιν. Ἐν τῇ θεᾷ εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς σχέσεις πρὸς τὴν φυτικὴν ζωὴν, ἡ ὅποια κατεῖχε σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν μινωϊκὴν θρησκείαν, ὡς καὶ πρὸς τὴν φύσιν ἐν γένει, (ὄρη κτλ.), ἡ καὶ πρὸς τὰ θηρία. Ἡ θεὰ αὕτη μεριμνᾷ διὰ νὰ καρποφορήσουν τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, προστατεύει τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς καρπούς. Ἐν τῇ θεᾷ συνοδεύουν δαίμονες, τέρατα φανταστικὰ μὲ παραδόξους μορφάς (τὰ ὄντα αὐτὰ ὁμοιάζουν πολὺ πρὸς τὰ ὄντα τῶν πρωτογόνων τὰ ὅποια μετέχουν ἀνθρωπίνης καὶ ζωϊκῆς μορφῆς, περὶ ὧν γράφει ὁ κ. Levy Bruhl ἐν L' âme Primitive: ἰδ. ἀρχ. Φιλοσοφ. ἔτος Δ. σελ. 108.)

Πλὴν τῶν θηλυκῶν θεῶν εὐρίσκομεν καὶ ἄρρενα θεὸν ὠπλισμένον. Ἐκ τῆς μυθολογίας εὐρίσκομεν ὅτι εἰς ἐκ τῶν θεῶν εἶναι μινωϊκῆς καταγωγῆς ὀνομαζόμενος Ὑάκινθος (ἐξ οὗ καὶ τὰ Ὑακίνθεια). Ὁ κρῆς οὗτος θεὸς εἶνε ὁ θεὸς ὁ ὅποιος ἀποθνήσκει καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ζωὴν, συμβολίζει τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς φυτικῆς ζωῆς.

β) Ζωὴ μετὰ θάνατον. Περὶ τῶν ἀντιλήψεων τῶν Κρητῶν διὰ τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν μᾶς παρέχουν ἱκανὰς πληροφορίας τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἰδίᾳ ἡ σαρκοφάγος ἡ εὐρεθεῖσα εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς. Αἱ ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν σκηναὶ ἀνάγονται προφανῶς εἰς τὴν μετὰ τὸν θάνατον τύχην

τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸν θανόντα ἀποδίδονται, ὡς καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, βασιλικαὶ τιμαί. Αἱ κρητικαὶ αὐται πεποιθήσεις καὶ παραδόσεις ἐξηγοῦν διαφόρους τελετουργίας ποῦ ἀπαντοῦν εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ ἄλλα αὐτοῦ χωρία καὶ εἶνε ἐντελῶς ἀντίθετοι πρὸς τὰς γενικὰς περὶ τοῦ Ἄδου ἀντιλήψεις τοῦ ποιητοῦ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Ἡσίοδον. Διὰ τῶν ποιητῶν τούτων αἱ ἀντιλήψεις αὐταὶ περιήλθον εἰς τοὺς Ἕλληνας (π. X. εἰς τὸν Πίνδαρον). Κρητικὴ φαίνεται γὰρ εἶνε καὶ ἡ παράστασις τοῦ πνεύματος ὑπὸ τῆς χρυσαλλίδος ψυχῆς.

Εἰς τὸ τέλος τῆς τρίτης χιλιετηρίδος ἐμφανίζονται οἱ Ἕλληνες ἔρχονται εἰς τὴν Ἑλλάδα τμηματικῶς καὶ διαδοχικῶς. Πρῶτοι οἱ ἄχαιοὶ κατοπιν αἱ δωριεῖς καὶ αἱ λοιπαὶ ἑλληνικαὶ φυλαί, ἡ γλῶσσα ὧν αὐτῶν τῶν λαῶν παρουσιάζει πολλὰ τὰ κοινὰ (γραμματικὰς μορφὰς κλπ.). Ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν εἶνε βέβαιον ὅτι ἐλάτρευον μόνον τὸν Δία, ἴσως καὶ τὴν θεὰν μητέρα. Ὅπως ὅλοι οἱ Ἰνδο-εὐρωπαῖοι οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ Ὀμήρου ἔκαιον τοὺς νεκροὺς τῶν ἡ ἀπελευθερωθεῖσα οὕτω ψυχὴ ἔφευγε. Ἴσως ἡ εἰκὼν τῶν πυθαγορείων οἱ ὁποῖοι ἐθεώρουν τὸ σῶμα ὡς φυλακὴν (σῶμα=στῆμα) γὰρ ἐξέφραζεν ἀνάλογον ἰδέαν. Καὶ ἡ εἰκὼν αὐτὴ ὡς καὶ ἄλλαι συνήθειαι τῶν πυθαγορείων δυνατὸν γὰρ θεωρηθῶν ὡς ἀναμνήσεις παλαιότερων Ἰνδο-εὐρωπαϊκῶν συνθηκῶν οὕτω πὸ γὰρ μὴ ἀνακινῶν τὴν φωτιὰ μὲ τὸ μαχαῖρι μὴ τυχὸν τὴν πληγώσουν, διότι τὸ πῦρ εἶνε κᾶτι ζωντανόν (ναὶ μὲν ἡ ἑλληνικὴ λέξις εἶνε οὐδετέρου γένους ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἡ σανσκριτικὴ ρίζα *agni h* ἡ ὁποία εἶνε ἀρσενικοῦ γένους)· διάφοροι ἑλληνικαὶ παραδόσεις μᾶς εἶνε γνωστὰ ὅπου τὰ παιδιὰ ἐκτίθενται εἰς τὴν φωτιὰ διὰ γὰρ γίνονται ἀθάνατοι. Οἱ Ἄχαιοὶ ὁμῶς ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν Ἑλλάδα παρέλαβον διάφορα ἔθιμα ἀπὸ τοῦ Κρήτας καὶ τοῦ Αἰγυπτίους καὶ οὕτω θάπτουν πλέον τοὺς νεκροὺς τῶν ὅπως ἐκεῖνοι. Διὰ γὰρ διατηρῆσιν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ θανόντος κατασκευάζουν τὰς ἐκ χρυσοῦ προσωπίδας. Ὅταν δὲ τὸ σῶμα δὲν εὐρίσκεται, ἐὰν λ. χ. ἀπέθανεν εἰς τὴν θάλασσαν, ἔθετον ἐντὸς τοῦ τάφου ἀντὶ ὄστων λίθους μὲ ἀνθρώπινον σχῆμα. Τὸ κενεράφιον δυνατὸν γὰρ θεωρηθῆ ὡς τὸ ἐπιζῆσαν σημεῖον αὐτοῦ τοῦ ἐθίμου (Ὅμηρος). Μαζὶ μὲ τὸν θανόντα θάπτονται καὶ τὰ ἀνήκοντα εἰς αὐτὸν ἀντικείμενα, τὰ κτήματα, «κτέρεα». Ἀκριβῶς ὅπως καὶ παρὰ τοῖς πρωτογόνοις (ιδ. Levy Bluhl *L' âme Primitive* ἐν Ἀρχ. Φιλοσοφ. ἔτος Δ' σελ. 108). Ἐγίνοντο δὲ καὶ θυσίαι ὄχι μόνον μικρῶν ζώων ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων (θανάτωσις τῆς Πολυξένης καὶ αἰχμαλώτων τρώων εἰς τὸν τάφον τοῦ Πατρόκλου)· ἀκριβῶς τὰ ἴδια ἔπραττον οἱ Σκυῦθαι καὶ οἱ Σουμέριοι. Ὅλα αὐτὰ ἐγίνοντο εἰς τοὺς νεκροὺς διότι οὗτοι ἐθεωρεῖτο ὅτι ἐξηκολούθουν γὰρ ἐνεργοῦν μεταξὺ τῶν ζώντων εἴτε ἐπ' ὠφελείᾳ εἴτε βλάβῃ αὐτῶν. Παραδείγματα τούτων εὐρίσκομεν πολλὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται καὶ τὸ ἔθιμον τῶν ἑλλήνων γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «μασχαλισμός» (ἀπέκοπτον τὰ ἄκρα τοῦ πτώματος καὶ τὰ ἔδεναν διὰ σχοινίου τὸ ὁποῖον ἐπερνουσαν ὑπὸ τὰς ἀμασχάλας· οἱ μαῦροι ἔχουν ἀνάλογον ἔθι-

μον και σήμερα). Ἡ λατρεία τῶν ἡρώων ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον διότι αὐτοὶ ἦσαν ἄνθρωποι ἰσχυροὶ οἱ ἑποιοὶ θὰ ἠδύναντο καὶ μετὰ θάνατον νὰ ὠφελήσουν καὶ νὰ βλάψουν, εὐρίσκομεν δὲ τὴν λατρείαν αὐτῶν ἐξακολουθοῦσαν μέχρι τῶν κλασικῶν χρόνων.

Καὶ γενικώτερον, κατὰ τὸν συγγραφέα, παρατηρεῖται ὅτι οἱ μεγάλοι κύκλοι τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας ἔχουν ὡς κέντρον τῶν τὴν μυθολογίαν τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ θεὰ μήτηρ τῆς Κρήτης τὴν ὁποίαν παρεδέχθησαν αἱ Μυκηναὶ προσηρμόσθη διαφοροτρόπως εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Πρῶτον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς θεᾶς ἣ ὁποία προστατεύει τὴν τεκνοποιίαν, τῆς Εἰλειθυίας (ἣ λέξις δὲν εἶνε ἑλληνικὴ) ἣ ὁποία ὅμως δὲν εἶνε ἄλλη τις ἢ αὐτὴ ἣ Ἄρτεμις, ἣ ὁποία ἐλατρεύετο ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Λακωνίαν (καὶ εἰς τὴν Κρήτην, Ἄρτεμις Δίκτυνα). Συγγενὴς πρὸς τὴν Ἄρτεμιν εἶνε ἣ Ἐκάτη τῆς ὁποίας ἣ καταγωγή εἶνε σαφῶς ἀσιατικὴ, πρὸς αὐτὴν δὲ πάλιν συγγενεύει ἣ Νέμεσις. Ἡ Ἄφροδίτη ἔχει μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὴν μητέρα - θεὰν τῆς Κρήτης. Ἡ Δημήτηρ ἐπίσης εἶνε κρητικῆς καταγωγῆς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ δύο θεᾶς ποὺ φαίνονται νὰ ἔχουν διαφορετικὸν χαρακτήρα: ἐννοοῦμεν τὴν Ἀθηνᾶ καὶ τὴν Ἥραν. Ἡ Ἀθηνᾶ ἔχει ὡς ἔμβλημα τὰ πτηνὰ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἣ θεὰ τῆς Κρήτης· καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν ὄφιν. Ὡς πρὸς τὸν Θεὸν γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἀντικατέστησε τὸν κρητικὸν θεὸν Ἰάκυνθον ὁ ὁποῖος παρέμεινε ἀπλῶς ὡς ἥρωας, καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον παρελήφθησαν ἣ μουσικὴ καὶ οἱ καθαρμοί.

Ἀφοῦ οὕτω διεμορφώθησαν οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου, ὅπως τοὺς περιγράφει ὁ Ὅμηρος, βλέπομεν ὅτι δὲν εἶνε παντοδύναμοι καίτοι εἶνε εἰς θέσιν νὰ κάμουν θαύματα. Ὑπεράνω τῶν θεῶν ὑπῆρχε ἣ «μοῖρα» ἣ ὁποία ἀντιπροσωπεύει τὰς ἀπροσώπους δυνάμεις ποὺ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται πάντοτε ὡς ὑπαρχούσας. Ἡ ἐξαφάνισις ὅμως ἀπὸ τὸν ὁμηρικὸν κόσμον τοῦ φόβου ἀπὸ τοὺς νεκροὺς ἔχει λόγον σχετιζόμενον μὲ τὴν ἱστορίαν· οἱ ἄχαιοὶ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκπατρισθῶν· ἔφυγον ἄρα ἀπὸ τὰ μέρη ποὺ ἦσαν οἱ τάφοι τῶν νεκρῶν καὶ μαζὶ ἔφυγε καὶ ὁ φόβος καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν κίνδυνοι. Ἐτελοῦντο αἱ διάφοραί τελεταὶ καὶ λατρεῖται ἀλλὰ εἶχον ὄλαι ὡς σκοπὸν νὰ τιμήσουν τὴν μνήμην τῶν θανόντων.

Μὲ τὸν καιρὸν οἱ θεοὶ τοῦ Ὀμήρου χάνουν τὴν θρησκευτικὴν τῶν ἀξίαν καὶ τοὺς μένει μόνον ἣ καλλιτεχνικὴ. Διὰ νὰ τοὺς σώσουν ἀπὸ τὸν φιλοσοφικὸν σκεπτικισμὸν χρησιμοποιεῖται πλέον εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἣ μέθοδος τῆς ἀλληγορίας (βος αἰών). Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν ἱκανοποιεῖ τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν, διὰ τοῦτο ἐμφανίζεται τὸ μυστικιστικὸν ρεῦμα ὑπὲρ τῶν θεοτήτων τὰς ὁποίας εἶχον ἀπωθήσει οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου.

§ 4. Μεταξὺ τοῦ 12ου καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος ἔλαβον χώραν μεγάλα μεταβολαί. Εἰς τὸ δίκαιον τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς παραδόσεως («θέμις») ὑποκατεστάθη τὸ δίκαιον τὸ δαιτητικὸν («δίκη»), μετὰ δὲ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ὁ νόμος ἐγένετο ὁ κύριος

ὁ διέπων θεοὺς καὶ ἀνθρώπους. Ἡ ἐκλαΐκευσις αὐτῆ τοῦ δικαίου ἐπέτρεψε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου, ἡ ὁποία διηυκολύνθη μεγάλως ὡς ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως (μεταναστεύσεως, φυγῆς) τῶν παλαιῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς νήσους καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἐλησμόνησαν τὰς παραδόσεις αἱ ὁποῖαι ἐδέσμευον τὸ ἄτομον. Ὁ ἀποικισμὸς τοῦ Εὐξεινοῦ Πόντου, τῆς Ἰταλίας, τῶν παραλίων τῆς Θράκης ἠυνόησαν τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἐμπορίου. Τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ πνεύματος διηυκόλυεν ἀκόμη ἡ γραφὴ καὶ τὸ νόμισμα (τοῦ ὁποίου αἱ ἀπαρχαὶ εἶνε φύσεως θρησκευτικῆς: δοῦς, ὄβελοι, τρίπους, λέβης, λάβρυς). Ἡ κοπὴ νομισμάτων (προελεύσεως λυδικῆς) ἐπέτρεψε νὰ ἔχη τὸ πνεῦμα ἐννοίας καθαρᾶς καὶ διακεκριμένης, ἀνέπτυξε δὲ τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀκριβοῦς μέτρου. Εἶνε ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν προσωπικοτήτων. Ὁ ἀσθενὴς ὅμως ἀνθρωπτε περιπίπτει εἰς μαύρην ἀπαισιοδοξίαν τὴν ὁποίαν ἐφαλλαν ποιηταί. Ἡ ἀπελπισία αὐτῆ ἠνάγκασε τοὺς πτωχοὺς καὶ δυστυχεῖς νὰ στραφοῦν πρὸς τὰς θρησκείας αἱ ὁποῖαι τοὺς ὑπέσχοντο μίαν καλλιτέραν τύχην εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, καὶ οὕτω ἐξηγεῖται τὸ ρεῦμα μυστικισμοῦ τὸ ὁποῖον παρετηρήθη κατὰ τὸν βῶν ἕως τὸν 4ον αἰῶνα, καὶ τὸ ὁποῖον ἠυνόησαν οἱ ἀπανταχοῦ τύραννοι. Ἡ φιλοσοφία πρόκειται νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων ρευμάτων.

§ 5. Ὁ ἀποικισμὸς, τὸ ἐμπόριον, αἱ τέχναι, ἀπήτουν γνώσεις πολλὰς· τὰ ταξείδια ἐχρησίμευον πρὸς συλλογὴν τοιούτων γνώσεων καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ὀφείλεται, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἡ ἐμφάνισις τῶν πρώτων φιλοσόφων τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς τῶν Μηλησίων, (Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξιμένης), οἱ ὁποῖοι εἶνε ἐγκυκλοπαιδικοὶ καὶ πρακτικοὶ ἄνθρωποι. Ἡ γεωγραφία, (ὁ Ἀναξίμανδρος εἶνε ὁ πρῶτος συντάξας γεωγραφικὸν ἄτλαντα) ἡ κοσμογραφία καὶ κοσμολογία, γεωμετρία, γεωλογία (Ξενοφάνης, ἡ καταγωγὴ τῶν ζώωντων εἰδῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου) ἀπασχολοῦν τοὺς πρώτους αὐτοὺς φιλοσόφους. Εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ τὰ μαθηματικά δὲν φαίνεται νὰ ἐπεδόθησαν πραγματικῶς οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς· τὰς ὀλίγας ἀναγκαίας γνώσεις καὶ σχετικὰ ἐπιστημ. ὄργανα (πῖλος, γνώμων) θὰ ἠρύσθησαν ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀνατολῆς μὲ τὴν ὁποίαν αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις ἦσαν πυκναὶ καὶ διαρκεῖς. Εἰς τοὺς ἰωνὰς φιλοσόφους δὲν νομίζει ὁ συγγραφεὺς ὅτι εἶνε δυνατὸν νὰ εὕρωμεν μυστικιστικὰς βάσεις καὶ στοιχεῖα.

§ 6. Σύγχρονος πρὸς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς θετικῆς νοοτροπίας εἰς τὴν Ἰωνίαν εἶνε ἡ ἀνάπτυξις ἰσχυροτάτου μυστικιστικοῦ ρεύματος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Παρ' ὅλα ὅτι εἶχεν ὑπερῆσει ἡ θρησκεία τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, εἶχον διατηρηθῆ καὶ ἴχνη τῶν παλαιῶν παραδόσεων, διαφυλασσόμενα ὑπὸ τῶν διαφόρων μυστικῶν ὀργανώσεων (ἔρανοι, θιάσοι, ὀργεῶνες· αἱ ὀνομασίαι εἶνε ἔλαι προ-ἑλληνικαί). Οἱ εἰσβάλλοντες Δωριεῖς συνέτεινον εἰς τὴν διατήρησίν των μεταξὺ τῶν ἠττηθέντων ὅσοι διέφυγον τὴν καταστροφὴν. Τὰ μυστήρια τῆς Δήμητρος, ἡ λατρεία

είσιν εἰς ἑσωτερικὸν χαρακτῆρα τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Ἐδῶ πρέκειται περὶ πραγματικοῦ μυστικιστικοῦ κύματος, περὶ θρησκευτικοῦ παραλυρήματος, τὸ ὁποῖον κατέκλυσε τὴν Ἑλλάδα. Γενικῶς παραδέχονται ὅτι ἦλθε τοῦτο ἐκ Θράκης ὅπου ἐτελοῦντο ἄγρια ὄργια προκαλούμενα ἀπὸ μέθην καὶ καταλήγοντα εἰς ἔκστασιν καὶ ἐνθουσιασμόν. Ὁ Ἀπόλλων δὲν κατώρθωσε νὰ σταματήσῃ τὸ ρεῖμα αὐτὸ καὶ ἤναγκάσθη, εἰς τοὺς Δελφοὺς, νὰ μοιράσῃ τὴν ἐξουσίαν του μὲ τὸν Διόνυσον. Τὰ ὄργια ἐγένοντο τελειωτικῶς θεσμός ἀνεγνωρισμένος καὶ τακτικός. Ἡ ἐπιδημία ἐξηπλώθη εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα (καὶ βραδύτερον εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν). Ὁ λόγος ὁμῶς τῆς τῶν εὐκόλου διαδόσεως τῆς λατρείας αὐτῆς τοῦ Διονύσου εἶνε, κατὰ τὸν συγγραφέα, διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ ἀπηλπισμένα πνεύματα καὶ διότι παρουσίαζε ὁμοιότητα πρὸς τὰς προ ἑλληνικὰς λατρείας τῶν ὁπίων ὁ λαὸς διέτηρει τὴν ἀνάμνησιν. Ἡ λατρεία αὕτη περιέχει, πλὴν τοῦ θρακικοῦ στοιχείου, καὶ ἓνα ἄλλο σοβαρὸν παράγοντα: τὴν λατρείαν τοῦ παιδὸς Διονύσου, ποὺ ἐμοιάζει εἰς τὸν παῖδα Δία καὶ ποὺ ἐνσωματώνει τὸ πνεῦμα τῆς βλαστήσεως, στοιχεῖον παλαιότατον. Ὁ θεὸς πῶς καταδιώκεται, ὑποφέρει καὶ ἀποθνήσκει, ἀλλὰ καὶ ἀνιχνύεται. Ὁ Διόνυσος σχετίζεται ἐπίσης καὶ πρὸς τὴν Ἀριάδνην, ἐκ τούτου δὲ ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο ὁ κρητικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ. Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς θρακικῆς καὶ τῆς κρητικῆς λατρείας δὲν πρέπει νὰ λησμονώμεν ὅτι οἱ Φρύγες ἦσαν θρακικὴ φυλὴ, ποὺ μετηνάστευτον εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὅπου παρέλαβεν ἐκ τῆς Λυδίας τὴν λατρείαν τῆς Μεγάλης-Μητρὸς συγγενοῦς πρὸς τὴν θεὰν τῆς Κρήτης.

γ) Αἱ ὄρφικαὶ θεωρίαι ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπὸ ἓνα μῦθον αἰτιολογικοῦ χαρακτῆρος, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τὴν ὁμοφαγίαν (παλαιῶν παραδόσεων) εἰς μνήμην τῶν παθῶν τοῦ Διονύσου ποὺ ὀνομάζεται ἐπίσης «Ζαγρεύς»· ἐνῶ ἔπαιζε οὗτος μὲ τὴν σθεῦρα (ρόμβος) του τὸν κατέλαβον οἱ Τιτᾶνες, τὸν ἐτεμάχισαν, τὸν ἐμαγεύρευταν ἐντὸς λέβητος καὶ τὸν ἔφαγον. Ὁ Ζεὺς τοὺς ἐκεραυνοβόλησε καὶ ἐκ τῆς τέφρας τῶν, πρὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ θεοῦ ἐγεννήθησαν οἱ ἄνθρωποι εἰς τοὺς ὁποίους τὸ τιτανικὸν στοιχεῖον ἀντιτίθεται εἰς τὸ θεῖον. Ὁ σκοπὸς τῆς «ὄρφικῆς ζωῆς» εἶνε νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θρίαμβον τοῦ δευτέρου ἐπὶ τοῦ πρώτου διὰ μέσου ζωῆς ἁγίας καὶ ἀσκητισμοῦ. Ἡ ὄρφικὴ θεωρία ἦτο κράμα διαφόρων στοιχείων· ὁ μῦθος ὁμῶς τοῦ Ζαγρέως ἦτο πολὺ παλαιός. Πρὸς τὸν μῦθον τοῦτον συνεδέθησαν αἱ θεωρίαι τῶν πολλῶν γεννήσεων τῆς μετεμψυχώσεως κλπ.

δ) Οἱ πυθαγόρειοι ἦσαν μία ἐκ τῶν μυστικιστικῶν αἵρέσεων ἀναπτυχθεῖσα εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν. Εἶχον στενὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ὄρφικούς. Καίτοι ἡ ἱστορικὴ ὑπαρξίς τοῦ ἰδρυτοῦ Πυθαγόρα εἶνε δεδαιωμένη, ἡ ζωὴ του ὁμῶς παραμένει μυθικὴ, ὅπως εἶνε καὶ ὁ κατὰ τὸν Ἡρόδοτον) ἀρχαιότερος αὐτοῦ Ζάλμοξις. Λέγεται περὶ τοῦ Πυθαγόρα ὅτι κατῆλθεν εἰς τὸν Ἄδην καὶ ὅτι ἐνεθυμεῖτο πολλὰς προηγουμένας ἐνσωματώσεις του. Τὸ ἰδανικὸν ποὺ ἐπεδίωκον οἱ πυθαγόρειοι

ρειοὶ καθὼς καὶ οἱ ὄρφικοί, συνεπήγετο μίαν αὐστηρὰν διαιτητικὴν, πνευματικὴν καὶ σωματικὴν.

Οὕτω ἔκαμνον διαφόρους ἀσκήσεις τῆς μνήμης, καὶ κάθε βράδυ ἐτέλουν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεώς των διὰ νὰ γνωρίσουν καλλίτερον τοὺς ἑαυτοὺς των. Οὕτω ἐξηγεῖται ἴσως καὶ ὁ μέγας ρόλος ποὺ ἔπαιζεν εἰς τὴν ζωὴν των ἡ μουσικὴ, διότι διηκούλυε τὴν ἀνάμνησιν παλαιότερας ζωῆς. Αἱ ἀποχαί ἀπὸ διάφορα τρόφιμα ἐξηγεῖται ὁμοίως. Ἀπηγορεύετο νὰ φάγωσι κυάμους διότι δι' αὐτῶν διηκούλυετο ἡ ἐπάνοδος τῶν ψυχῶν εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἄρα περιεῖχον ψυχὰς τεθνεώτων, διὰ τοῦτο ἦτο ἁμαρτία νὰ τοὺς τρώγουν. Εἰς τὰς Ἀθήνας παρὰ τὴν Ἱερὰν ὁδὸν εἶχε ναὸν καὶ ὁ ἥρωες Κυαμίτης· φρονεῖ δὲ ὁ συγγραφεὺς ὅτι ὁ ἥρωες οὗτος καθὼς καὶ ὁ Κροκοῦς, ὁ ἥρωες τῶν κρόκων, τοῦ ὁποίου τὴν μνήμην ἐπεκαλοῦντο κατὰ τὰ ἐλευσίνια μυστήρια τὴν 19 βοηδρομιῶνος, καὶ ὁ Φυτάλος, ὁ θεὸς τῆς συκῆς, πρέπει νὰ συνδεθοῦν πρὸς τὴν κρητικὴν φυτολατρείαν. Οἱ πυθαγόρειοι εἶχον καὶ ἄλλα σύμβολα, τὰ ὁποῖα ἐξηγοῦνται μόνον ἐὰν τὰ παραβάλλωμεν πρὸς τὰς προλήψεις τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων τῶν ὁποίων πολλὰ ἐπέζησαν καὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν μας· νὰ μὴ ἀνακατεύη κανεὶς τὴν φωτιὰ μὲ τὸ μαχαῖρι (ἰδ. καὶ ἀνωτέρω)· ἅμα ἐγγὴ κανεὶς ἀπὸ τὸ κρεββάτι του νὰ ἰσοπεδῶνῃ τὸ μέρος ὅπου ἦσαν στρωμένα τὰ σκεπάσματα, νὰ πτύῃ κανεὶς ἐπάνω εἰς τὰ νύχια καὶ τὰ μαλλιά ποὺ ἔκοψε κτλ. Τὰ τελευταῖα διότι οἱ ἐχθροὶ ἤμποροῦν νὰ κακοποιήσουν τὸν εἰς ὃν ἀνήκον αὐτὰ διὰ μαγείας τινὸς ἐπὶ τῶν λειψάνων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς μαθηματικὰς γνώσεις καὶ διδασκαλίαις τῶν πυθαγορείων παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: ἔλεγον δηλ. ὅτι τὰ πράγματα εἶνε ἀριθμοί, δηλαδὴ οἱ ἀριθμοὶ εἶνε ἀκόμη προσκεκολλημένοι εἰς τὴν συγκεκριμένην παράστασιν τῶν ἀριθμουμένων ἀντικειμένων· ἕκαστος ἀριθμὸς ἔχει ὅσονεἰ ἰδιαιτέραν φυσιογνωμίαν, ἔχει ἰδιάζουσαν μυστικιστικὴν ἀτμόσφαιραν. Ἰδιαιτέραν ὁμῶς σημασίαν εἶχεν ἡ «τετρακτὶς» ἦτοι τὸ ἄθροισμα τῶν τεσσάρων πρώτων ἀριθμῶν. Εἰς τὴν σχολὴν τῶν πυθαγορείων ἐδιδάσκετο καὶ κοσμολογία καὶ φυσικὴ (εἰλημμένη ἐκ τῆς φυσικῆς τῆς ἰωνικῆς σχολῆς). Ἀλλὰ ἀμφότεραι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ νὰ ἐνιχύσουν τὴν ἐσχατολογίαν των (μετεμψύχωσις κλπ.).

7. Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ τοὺς φιλοσόφους τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς ὡς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἐξετάζοντες ἐμάνθανον τὰ κατὰ τὴν φύσιν χάριν ἰδίως πρακτικῶν σκοπῶν. Οὗτοι ἀντιπροσωπεύουν τὸ θετικὸν πνεῦμα. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὸ ἐξαπλοῦτο ὁλονὲν περισσότερον (μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰωνίας ὑπὸ τῶν Περσῶν ἢ ὁμοίαν διηκούλυε τὴν διείσδυσιν τῶν Μάγων εἰς τὴν Ἰωνίαν) τὸ μυστικιστικὸν πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐνέπνευσεν ἄλλους φιλοσόφους προσπαθοῦντας νὰ ἐρευνήσωσι τὰ κατὰ μετὰ θάνατον. Μία φιλοσοφία, λέγει, εἶνε πολλὰκις ἀποτελεσματικὴ μιᾶς συγκρούσεως παραδόσεων, τὴν συγκρούσιν δὲ αὐτὴν μόνον μεγάλοι φιλόσοφοι κατορθώνουν νὰ ὑπερβοῦν. Τὴν ἀπελπισίαν καὶ ἀπαισιοδοξίαν τῶν ἀνθρώπων ἔψαλλον οἱ ποιηταὶ (ἰδ. ἀνωτέρω).

§ 4)· ποιηταὶ δὲ εἶνε καὶ οἱ φιλόσοφοι τοῦ μυστικιστικοῦ ρεύματος, ὅπως δεικνύει καλλίτερον παντὸς ἄλλου τὸ παράδειγμα τοῦ Ξενοφάνους (Ἰδρυτοῦ τῆς ἑλεατικῆς φιλοσοφίας, ποιητοῦ, περιδεύοντος ἀοιδοῦ, ὁ ὅποτος ἀπήγγελλε τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις καὶ ἰδέας. Δὲν παρεδέχετο τὰ περὶ τῶν θεῶν παραδεδομένα καὶ πρῶτος ἀντελήφθη τὴν σχετικότητα τῶν ἀνθρωπίνων παραστάσεων. Ἐθεώρει ὅτι μόνον ὁ θεὸς εἶνε εἷς ἀλλὰ δὲν ὁμοιάζει κατὰ τίποτε μὲ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν κρατοῦσαν γνώμην ὁ συγγραφεὺς δὲν συγκαταλέγει τὸν Ἡράκλειτον μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τῆς σχολῆς τῆς Μιλήτου, τῶν φυσικῶν, ἀλλὰ τὸν κατατάσσει εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων οἱ ὅποιοι προχωροῦν πέραν τῆς φυσικῆς καὶ τοῦ μυστικισμοῦ καὶ θέτουν τὸν Λόγον ὑπεράνω ὅλων τῶν πραγμάτων, τὸν Λόγον εἰς τὸν ὅποιον ὑπόκεινται τὰ θεῖα ὅσον καὶ τὰ ἀνθρώπινα. Ὡς ἀρχὴν τοῦ κόσμου ἐδέχετο τὸ πῦρ.

§ 7. Ὁ Παρμενίδης χιρρίζει ριζικῶς τὸν κόσμον τῆς φύσεως ἀπὸ τὸν πέραν αὐτῆς κόσμον. Ἐὸ ποιῆμα τοῦ Παρμενίδου ἔχει τὴν μορφήν μιᾶς μυστικιστικῆς ἀποκαλύψεως. Εἰς τὸ κέντρον τῶν «στεφάνων» ἐδρεύει ἡ θεὰ (δαίμων) ἡ ὁποία κυβερνᾷ τὸν κόσμον· εἶνε ἡ Ἀνάγκη πρὸ διευθύνει τὸν οὐρανὸν καὶ ἀναγκάζει τοὺς ἀστέρας νὰ παραμένουν ἐντὸς τῶν ὀρίων των. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν θεῶν τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησεν ἡ Ἀνάγκη εἶνε ὁ Ἔρως, διότι αὐτὴ εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ ἀφορμὴ τῆς ἐνώσεως, αὐτὴ φέρει τὸ ἄρρεν πρὸς τὸ θῆλυ καὶ τὸ θῆλυ πρὸς τὸ ἄρρεν, αὐτὴ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς τεκνοποιΐας ἐν ὤδιναις. Ἡ θεὰ αὐτὴ εἶνε γνωστὴ διότι δὲν εἶνε παρὰ ἡ Μεγάλῃ Θεᾷ (τῆς Κρήτης), οἱ δὲ σχετικοὶ στίχοι τοῦ Παρμενίδου εἶνε ἀπαράλλακτοι μὲ ἐν χωρίον ἐνὸς ὄρφικοῦ ὕμνου πρὸς τὴν Μητέρα τῶν Θεῶν. Ἡ θεὰ τοῦ Παρμενίδου ἔχει ἐπίσης καθήκον νὰ στέλλῃ τὰς ψυχὰς ἀπὸ τὸν ὄρατον κόσμον εἰς τὸν ἀόρατον κόσμον καὶ νὰ τὰς ἀνακαλῆ ἐκεῖθεν, διὰ τοῦτο τὴν ἀποκαλοῦν καὶ κληροῦχον.

Ἡ κοσμογονία καταλήγει ὄχι μόνον εἰς μίαν ἐσχατολογίαν ἀλλὰ καὶ εἰς φυσικὴν καὶ φυσιολογίαν καὶ ψυχολογίαν· ὅλα αὐτὰ ὁμοῦς, λέγει, ὅτι εἶνε ἀπλῶς λόγια τῶν ἀνθρώπων ἔναντι τῶν ὁποίων θέτει τὸν ἀσφαλῆ λόγον. (Μόνον τὸ Ὄν ἐστὶ κτλ.) Ἐὰ δύο αὐτὰ μέρη τοῦ ποιήματος τοῦ Παρμενίδου δεικνύουν πῶς ἡ λογικὴ σκέψις ἀπεχωρίσθη τῆς μυστικιστικῆς τοιαύτης. Ὁ βίαιος αὐτὸς ἀποχωρισμὸς ἦτο ἀναγκαῖος διὰ νὰ κατορθώσουν τὸν συμβιβασμὸν οἱ μεταγενέστεροι (Πλάτων, Ἀριστοτέλης).

Ὁ συγγραφεὺς συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν παλαιότερων σοφῶν, τῶν «ἀρχαίων» κατὰ Πλάτωνα, καὶ τὸν Ἐμπεδοκλῆ. Εἰς τὴν σκέψιν του ἐλέπομεν καὶ τὰς θετικωτέρας τάσεις καθὼς καὶ τὰς μυστικιστικὰς ἀπασχολήσεις· ὡς ἐπίσης καὶ προσπάθειαν διὰ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ Ἐνὸς καὶ τῶν Πολλῶν. Καὶ διὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ ὁ κόσμος εἶνε εἰς Σφαῖρος. Ἀλλὰ αὐτοῦ κυριαρχοῦν δύο δυνάμεις: ἡ Ἔρις καὶ ἡ Φιλία. Μόλις ἐπικρατήσῃ ἡ Ἔρις τὸ ἐν γίνεται πολλά, ὅπως οἱ Τιτᾶνες διε-

μέληταν τὸν Διόνυσον. Ἡ πληθὺς ὄμως δὲν εἶνε ἄπειρος διότι τέσσαρ μόνον εἶνε τὰ στοιχεῖα ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ὁποίων γίνονται ὅλα τὰ πράγματα. Ὁ κόσμος τῶν στοιχείων ὑπόκειται εἰς τὸν γενικὸν ρυθμὸν τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Ἔρωτος καὶ τῆς Ἐριδος. Ὁ κόσμος λοιπὸν ταλαντεύεται μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων: τῆς γαῶδους πληθύος καὶ τῆς σφαιρικῆς εὐθύτητος. Ἡ ἔρις ἐμφανίζεται μόλις ὡς παρέλθῃ ὁ προσδιωρισμένος ὑπὸ τῶν ὄρκων χρόνος. Ἡ ἔννοια τοῦ ὄρκου παίζει σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα τῆς σκέψεώς του· εἶνε ἡ βᾶσις τοῦ παγκοσμίου νόμου, καθὼς καὶ παράδειγμα τῆς προδολῆς τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ὁμαδικοῦ στοιχείου ἐπὶ τῆς κοσμολογίας. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Καθαρμοί» οἱ ὁποῖοι πραγματεύονται περὶ τῆς τύχης τῆς ψυχῆς εὐρίσκομεν τὴν αὐτὴν δάσιν.

Ἡ «Ἀνάγκη» καθώρισε τὰ κατ' αὐτὴν. Ἐδῶ ἀναγνωρίζονται παλαιαὶ ἰδέαι κρητικαί, πρὸ παρέλαθον οἱ ὄρφικοὶ καὶ ἐπεξεργάσθησαν οἱ πυθαγόρειοι. Ὅπως καὶ ὁ Πυθαγόρας εὖτω καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐνθυμεῖται τὰς προγενεστέραις του ὑπάρξεις. Λέγει ὅτι ὁ ἄνθρωπος μετενσωματῶται εἰς ζῶον ἢ φυτόν· ἐξ οὗ ἡ ἀπαγόρευσις γὰ τρώγη κανεῖς κουκιά ἢ καὶ κρέατα. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς περιγράφει μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τὴν κοιλάδα τῆς Δυστυχίας (ἄτη) ὅπου εἰς τὸ σκότος περιπλανᾶται ὁ Φόνος, τὸ Μῖσος καὶ κῆρες πολυπληθεῖς· αὐταὶ αὐταὶ δηλαδὴ αἱ σκοτειναὶ δυνάμεις πρὸ ἀπησχόλουν τὰ πνεύματα τῶν ἀρχαίων.

§ 8. Πραγματευόμενος περὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀρχαίων ὁ συγγραφεὺς φρονεῖ ὅτι τοὺς φιλοσόφους τῶν ὁποίων ἡ φιλοσοφία ἦτο κυρίως ἡ μεταφυσικὴ, ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἰατροί. Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς σχολῆς τῆς Κροτῶνος Δημοκίδου συνήρχοντο οἱ σπουδαιότεροι ἐκ τῶν πυθαγορείων. Εἰς τὸ «περὶ διαίτης» τοῦ σύγγραμμα εὐρίσκει ὅτι ὑπάρχει συσχέτισις μεταξὺ τῆς κυκλοφορίας τοῦ σώματος καὶ τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ὁ Ἀλκμέων ὑπήρξε μαθητῆς τοῦ Πυθαγόρα καὶ ἐρμηνεύει τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου τῇ βοήθειᾳ ἀναλογιῶν εἰλημμένων ἐκ τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἐκ τῶν κινήσεων τῶν ἀστέρων. Ἡ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφίας εἶνε καταφανὴς εἰς πλεῖστα συγγράμματα· ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ ἀντίθετοι τάσεις, πρὸς θετικωτέραν κατεύθυνσιν. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν ὅπου ἡ ἐπιστήμη βασίζεται ἐπὶ τῆς μετρήσεως, εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἡ ἰατρικὴ ἠκολούθησε τὴν ὁδὸν τῆς ποιότητος.

§ 9) Ὅταν φθάσωμεν εἰς τὸν V αἰῶνα βλέπομεν ἓνα πολὺ διάφορον πνεῦμα γὰ ἐπικρατῆ εἰς τὰς Ἀθήνας· μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος μεταβάλλεται ταχύτατα ἡ κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα. Διὰ γὰρ παίξῃ κανεῖς σπουδαῖον μέρος εἰς τὴν πόλιν δὲν ἀρκεῖ γὰ κατὰγεται ἀπὸ ἔντιμον οἰκογένειαν ἀλλὰ πρέπει γὰ εἶνε ἱκανὸς περὶ τὸ λέγειν, γὰ εἶνε εἰς θέσιν γὰ ἀντικρύη πάντας καὶ γὰ ὁμιλῆ περὶ πάντων μετὰ πειθοῦς. Τὴν ἱκανότητά αὐτὴν ἐδίδασκον οἱ σοφισταὶ τοῦ ὁποίου· συνχνεστρέφετο καὶ ὁ Περικλῆς ἐπὶ τοῦ

ὁποίου ὅμως σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἤσκησε ὄχι τόσον ὁ ἠρακλειτίζων Πρωταγόρας ἢ ὁ πολέμιος τοῦ ἐλεατισμοῦ ὅσον ὁ Ἀναξαγόρας ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ λύσῃ τὰ προβλήματα ποῦ ἔθετε τὸ ἔργον τοῦ Παρμενίδου.

Ἐπρόκειτο νὰ συμβιδάσῃ τὸ λογικὸν (Παρμενίδης) πρὸς τὴν πραγματικότητα (Ἐμπεδικλῆς Δημόκριτος). Ἐδέχετο ὅτι τὸ ὄν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ Μη-ὄντος, ἀλλὰ δεχόμενος τὰ πολλὰ ποικίλλα ἐθεώρει ὅτι εἰς ἕκαστον τούτων ὑπάρχουν δυνάμει ὅλα τὰ λοιπά, ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχε μία κατάστασις «πανσπερμίας» τὴν δὲ πρώτην κίνησιν ἐκ τῆς ὁποίας προήλθον τὰ καθ' ἕκαστον ἀπεργάζεται ὁ «νοῦς» (ὁ Ἀναξαγόρας μεταχειρίζεται ἀδιαφόρως τὸν ὄρον «νοῦς» καὶ «ψυχή»). Ὁ νοῦς εἶνε πρωτίστως διανόησις, γνῶσις· δὲν εἶνε ὅμως ἄϋλόν τι, εἶνε πρᾶγμα καίτοι τὸ «λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρῶτατόν» πνεῦμα καὶ ὕλη δὲν εἶνε ἀκόμη κεχωρισμένα. Ὁ νοῦς εἶνε ἐπίσης καὶ ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ μοναδικὴ οὐσία τῶν ψυχῶν καὶ οὕτω θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βᾶσις μυστικιστικῆς θεωρίας· τὴν ὁδὸν αὐτὴν ὅμως δὲν ἀκολουθεῖ ὁ Ἀναξαγόρας, ἀλλὰ ἡ ἐξέλιξις του στηρίζεται διαρκῶς ἐπὶ φυσικῶν αἰτίων.

Τὸ νέον θετικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα, ὑπερισχύει τοῦ μυστικισμοῦ. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀταπύσσονται ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ γεωμετρία τόσον ἢ ἐπιπεδομετρία ὅσον καὶ ἡ στερεομετρία. Παύει πλέον ἡ ἀνησυχία διὰ τὰ μετὰ θάνατον, παύουν αἱ ἐμπνευσμέναι ἀποκαλύψεις καὶ τὴν θέσιν των καταλαμβάνει ἡ ἐπιθυμία νὰ χαροῦν τὴν ζωὴν τους· αἱ ἐφευρέσεις διαδέχονται ἀλλήλας (πολιορκητικαὶ μηχαναί, μουσικὰ ὄργανα κλπ.) καὶ αἱ καλαὶ τέχναι ἀναπτύσσονται. Συνέπεια εἶνε ὅτι ἐνῶ ὁ Ἡσίοδος εἶνε ἀπαιτιόδοξος καὶ ἡ παλαιότερα ἐποχὴ περιγράφεται ὡς ὁ χρυσοῦς αἰὼν, τῶρα συμβαίνει τὸ ἀντίθετον καὶ αἱ ἀπαρχαὶ τῆς ἀνθρωπότητος περιγράφονται ὡς στερούμενοι σχεδὸν τῶν πάντων. Τὰς κοσμολογικὰς καὶ φυσικὰς θεωρίας παρακολουθοῦν ἤδη θεωρίαι ἀνθρωπολογικαὶ καὶ κοιτωνιστικαί, προβάλλονται θεωρίαι περὶ προελεύσεως τῶν θρησκειῶν, ἐξετάζεται ἡ φύσις τοῦ νόμου, τὸ ἀπόλυτον καὶ σχετικὸν κῦρος αὐτῶν κ.λ.π. Οὐχ ἥτιον μετὰ τὰ δυστυχήματα τῶν πολέμων (πελοποννησιακοῦ) σημειοῦται ἀντίδρασις ἐγκντίον τοῦ θετικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ πνεύματος καὶ ἀναφίνεται εἰς τὸν λαὸν ἡ μυστικιστικὴ ἀνησυχία καὶ τὴν ἴασιν τῶν κακῶν τὴν ζητοῦν ὅλοι ἀπὸ τοῦ θεοῦ. Αἱ μυστικιστικαὶ θεότητες τῆς Θράκης, τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Συρίας εἰσχωροῦν εἰς τὰς Ἀθήνας παρὰ τοὺς ἀπαγορευτικούς νόμους, ἐπὶ ἀσεβείᾳ δὲ κατηγορήθη ὄχι μόνον ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Φειδίας καὶ ἡ Ἀσπασία, ἀλλὰ καὶ ὁ Διαγόρας καὶ τέλος αὐτὸς ὁ Σωκράτης.

Τὰ δύο μεγάλα ρεύματα ἐξηκολούθησαν ἀναπτυσσόμενα καὶ κατέληγον εἰς δύο συστήματα φιλοσοφικά: ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐν ἡτῷ μυστικιστικὸν τὸ δὲ ἄλλο κυριαρχούμενον ἀπὸ σκέψιν θετικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν. Τὸ δεύτερον τοῦτο ἐγένετο κατὰ τοσοῦτον ἰσχυρότερον ὅση ἤλαττοῦτο ἡ ἐπίδρασις τῶν θρησκευτικῶν τάσεων. Εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος τὰ δύο ρεύματα εὐρέθησαν ἠνωμένα διότι

ή γνωσιολογική του θεωρία περί τῆς ἀναμνήσεως συνδέεται πρὸς τὴν ἐσχατολογία του (Φαίδρος, Φαίδων, Πολιτεία). Μετὰ τοῦτον ὁμοῦ χωρίζονται πάλιν καὶ διὰ παντὸς οἱ δύο δρόμοι.

M. T.

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Rivista Internazionale di Filosofia Del Diritto.

Διευθυνομένη ὑπὸ Giorgio Del Vecchio.

Ἔτος XVI. Τεύχος III (Μάϊος—Ἰούνιος 1936)

Περιεχόμενα.— α) Ἄρθρα.

Franticek Weyr, Teoria e Prassi del diritto.

Giuseppe Chiarelli, Le fonti del diritto e l'ordinamento corporativo.

Wilhelm Fuchs, La filosofia del diritto di Antonio Rosmini.

β) Σημειώσεις καὶ συζητήσεις.

Wilhelm Fuchs, Scienza del diritto e scienza dell'unità.

Flavio Lopez de Ovate, A proposito di diritto, e Filosofia della pratica.

Amelia Danielli Brusa, Intorno al pensiero di Romagnosi.

Νεκρολογία—σημειώσεις, περιλήψεις κτλ.

Revue Philosophique de la France et de l'Étranger.

Διευθυνομένη ὑπὸ L. Lévy - Bruhl.

Ἔτος 62. Τεύχη 5 καὶ 6. Μάϊος—Ἰούνιος 1936.

Περιεχόμενα.— α) Ἄρθρα.

M. Halbwachs, La méthodologie de Fr. Simiand. Un empirisme rationaliste.

G. Del Vecchio, La crise de la Science du droit.

A. Rey, Logique, mathématique et participation à la fin du Ve siècle hellénique.

E. Lubac, La production du présent relativement au cours de la durée.

L. Buret, Idéal et réalité.

β) Κριτικαὶ ἐπιθεωρήσεις.

L. Gernet, P. M. Schuhl, «Essai sur la formation de la pensée grecque».

Περιοδικά, βιβλιογραφία κλπ.